

ΤΑ ΝΕΑ

Βιβλιοδρομία

Πρίμο Λέβι

Τι χάθηκε και τι σώζεται μετά το Αουσβιτς

Η επετειακή έκδοση της Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος με τα κείμενα
των Θανάση Γιαλκέτση και Σταύρου Ζουμπουλάκη

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΜΙΧΑΗΛΗΣ
ΠΑΓΚΑΛΟΣ

**Ο Λέβι, συγγραφέας μέσα στο Αουσβιτς,
από το Αουσβιτς και για το Αουσβιτς**

Αν κάτι χαρακτηρίζει τον Πρίμο Λέβι, τον εμβληματικότερο ίσως στοχαστή του Αουσβιτς και γενικότερα των ναζιστικών στρατοπέδων, αυτό δεν είναι άλλο από τη διαύγεια και την καθαρότητα της σκέψης του και συνάμα την τιμιότητα και το διανοητικό θάρρος. Ο λόγος του δεν είναι καταγγελτικός, αλλά στοχαστικός και νηφάλιος και ίσως γι' αυτό το έργο του αποτελεί την τρομερότερη ίσως καταγγελία του Αουσβιτς. Ο Λέβι προσπαθεί να κατανοήσει τους όρους και τις προϋποθέσεις που επέτρεψαν την ανάδυση του ναζιστικού φαινομένου. Το μικρό αλλά πυκνό και καλαίσθητο βιβλιαράκι, που εκδόθηκε για τα 100 χρόνια από τη γέννησή του από την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος – τέταρτο στη σειρά *Λόγος* –, υπηρετεί αυτό ακριβώς το εγχείρημα της κατανόησης. Τα κείμενα του βιβλίου είναι του Θανάση Γιαλκέτση και του Σταύρου Ζουμπουλάκη (1) και εκφωνήθηκαν σε εκδήλωση για τα 100 χρόνια από τη γέννηση του συγγραφέα που έγινε στην ΕΒΕ στις 19 Απριλίου 2019, κάτι που ίσως εξηγήει τη ζωντανή προφορικότητα και την αμεσότητα που τα διαπνέει.

Ο Λέβι δεν ενδιαφέρεται πρωτίστως να καταγγείλει, αλλά να κατανοήσει, όσο αυτό είναι δυνατό, το ακατανόητο και αδιανόητο έγκλημα που διαπράχθηκε από τον πιο πολιτισμένο λαό της Ευρώπης, τους Γερμανούς (και τους Αυστριακούς), στα στρατόπεδα του θανάτου και ενδιαφέρεται να κατανοήσει ακριβώς για να μας προειδοποιήσει ότι αυτό που συντελέστηκε εκεί «συνέβη, επομένως μπορεί να ξανασυμβεί: είναι η ουσία όσων έχουμε να πούμε» (*Αυτοί που βούλιαξαν* 210, Γιαλκέτσης 34). Θέλει «να κατανοήσει, και όχι να δικαιολογήσει» (Γιαλκέτσης, 28). Αυτός που έγινε συγγραφέας «από το Αουσβιτς, για το Αουσβιτς, αλλά και μέσα στο Αουσβιτς», «γίνεται συγγραφέας [...] για να καταλάβει τι ήταν αυτό που συνέβη στο Λάγκερ, να μας παραδώσει τη μαρτυρία του, να μας διηγηθεί, να μας προειδοποιήσει. Αυτό έγινε ο σκοπός της ζωής του» (Ζουμπουλάκης, 57) (2).

→ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ

→ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ

**«Αν είναι αδύνατο να κατανοήσουμε, είναι
απαραίτητο να γνωρίσουμε»**

Όπως επισημαίνει ο Θ. Γιαλκέτσος στο εξαιρετικό κείμενό του, προσπαθώντας να εξηγήσει το κακό, «ένα κακό στη διάπραξη του οποίου συνέργησαν εκατομμύρια άνθρωποι», ο Λέβι υιοθετεί μια θέση παρόμοια με εκείνη της Χάνα Αρεντ (Γιαλκέτσος, 38). *Η κοινοτοπία του κακού*, έγραψε η Αρεντ: το κακό είναι κοινότοπο και γι' αυτό ακριβώς μπορεί να γίνει εφιαλτικά μαζικό, μόνο το καλό είναι βαθύ. Η προσπάθειά του να κατανοήσει και να μας προειδοποιήσει για το τι έκανε ο άνθρωπος στον άνθρωπο μέσα στο Αουσβιτς δεν πρέπει πάντως να μας παρασύρει στην εσφαλμένη αντίληψη ότι το Αουσβιτς μπορεί να γίνει απολύτως κατανοητό και πλήρως διαπερατό. Οι γενικολογίες των πολιτικών επιστημόνων και των κοινωνιολόγων αποτυγχάνουν εντελώς όταν έχουμε να κάνουμε με τα στρατόπεδα της εξόντωσης και τα οριακά ερωτήματα που θέτουν. Ο λόγος είναι ότι η κατανόησή του Αουσβιτς δεν μπορεί ποτέ να είναι απόλυτη και ολοκληρωτική. Αντίθετα εμπεριέχει ορισμένες ηθικές προϋποθέσεις: διαβάζοντας και μιλώντας γι' αυτό «πρέπει να απορούμε και να σαστίζουμε». Γι' αυτό και μετά από κάθε μελέτη για το Αουσβιτς πρέπει να διαβάζουμε και μια μαρτυρία:

Κατανοώ σημαίνει πράγματι έρχομαι στη θέση του άλλου. Ποιος από μας μπορεί να έρθει στη θέση των θυμάτων; Η ακόμη, πόσο θα θέλαμε να έρθει κάποιος στη θέση του Αϊχμαν ή του Χίμμελρ και να ταυπιστεί μαζί τους, να τους κατανοήσει βαθιά, αν υποτεθεί ότι κάτι τέτοιο θα ήταν εφικτό; Όχι, το Αουσβιτς πρέπει να μείνει παντοτινά ακατανόητο, κάθε φορά που ακούμε ή διαβάζουμε για αυτό να απορούμε και να σαστίζουμε, να επαναλαμβάνουμε κάθε μα κάθε φορά το «πώς ήταν δυνατόν;». Τότε όμως ποιος ο σκοπός τόσων και τόσων μαρτυριών και μελετών; Προς τι τελικά η μαρτυρία του ίδιου του Λέβι; «Αν είναι αδύνατο να κατανοήσουμε, είναι απαραίτητο να γνωρίσουμε». Αυτή είναι η καίρια απάντηση του Λέβι [...] (Ζουμπουλάκης, 55).

**Η «γκρίζα ζώνη» και ο παροξυσμός της μο-
χληρίας**

Το κείμενο του Σ. Ζουμπουλάκη είναι συγκλονιστικό και είμαι βέβαιος ότι θα μείνει στη βιβλιογραφία για τα στρατόπεδα. Με αφετηρία το *Αυτοί που σώθηκαν και αυτοί που βούλιαξαν*, ο Ζουμπουλάκης λέει ότι θέλει να μιλήσει «μόνο για τα θύματα που σώθηκαν» (57) και στο σημείο αυτό συναντά τις αναλύσεις του Λέβι για την «γκρίζα ζώνη». Αν για να επιζήσει κανείς χρειάζοταν μια μπουκιά ψωμί και λίγες κουταλιές σούπα παραπάνω από τις κανονικές μερίδες, για να αποκτίσει αυτήν την πρόσθετη τροφή, «χρειάζοταν κάποιο προνόμιο μηδαμινό ή σπουδαίο» (*Αυτοί που βούλιαξαν*, 41). Όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, «η απόκτηση και η άσκηση ενός προνομίου δεν είναι ποτέ αθώα υπόθεση, πολύ περισσότερο μέσα σε ένα στρατόπεδο, και απείρως περισσότερο όταν το στρατόπεδο αυτό είναι το Αουσβιτς» (Ζουμπουλάκης 59, Γιαλκέτσος 34). Η άνοδος των προνομιούχων «όχι μόνο στο Λάγκερ αλλά σε κάθε ανθρώπινη συμβίωση», λέει ο Λέβι, είναι φαινόμενο ανησυχητικό αλλά αδιάλειπτο: *οι προνομιούχοι είναι ανύπαρκτοι μόνο στις ουτοπίες* (*Αυτοί που βούλιαξαν*, 43, υπογραμμίζουμε εμείς).

Μέσα στα ναζιστικά στρατόπεδα, ο θάνατος είναι ο κανόνας, ενώ η επιβίωση και η ζωή η εξαίρεση (3). Οι «μουσουλμάνοι», δηλαδή «η ανώνυμη μάζα του θανάτου» (*Εάν αυτό*, 109), οι «διαλυμένοι» (ό.π., 107) σωματικά και ψυχικά

PRIMO LEVI 1919-1987

Σειρά Λόγος,
Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, (επιμ.)
Σταύρος Ζουμπουλάκης, σελίδες 85.

μέσα στα στρατόπεδα άνθρωποι, αυτοί που βούλιαξαν, είναι, για τον Λέβι, οι μόνοι «αυθεντικοί μάρτυρες», «η μαρτυρία των οποίων θα είχε γενική αξία». Αυτοί «είναι ο κανόνας, εμείς η εξαίρεση», γράφει (ό.π., 87). Αυτοί που σώθηκαν δεν σώθηκαν λοιπόν απλώς επειδή ήταν τυχεροί και είχαν καλή υγεία. Ο Λέβι θα το πει ρητά τολμώντας το αποφασιστικό βήμα:

Επιζούσαν κυρίως οι χειρότεροι, οι εγωιστές, οι βίαιοι, οι αναισθητοί, οι συνεργάτες της “γκρίζας ζώνης”, οι καταδότες» (*Αυτοί που βούλιαξαν*, 86): [...] *Επιζούσαν οι χειρότεροι, δηλαδή αυτοί που προσαρμόζονταν - οι καλύτεροι χάθηκαν όλοι* (ό.π.) (4)

Όπως επισημαίνει ο Ζουμπουλάκης, τα λόγια αυτά δεν είναι σχήμα λόγου, δεν είναι οι συνήθειες ταπεινολογίες, «πήγαζαν από όσα είχε δει και ζήσει», είναι η αλήθεια της εμπειρίας του: «το έγκλημα των Γερμανών, το *ασυγχώρητο* έγκλημά τους, είναι ακριβώς ότι αποφάσισαν και σχεδίασαν την εκμηδένιση της ανθρώπινης ιδιότητας του ανθρώπου» (Ζουμπουλάκης, 62). «Με την πείνα και την εξοντωτική εργασία, τη δίκως νόημα και σκοπό, οι Γερμανοί μετέτρεπαν ταχύτατα τους Εβραίους σε πεινασμένα και τρομαγμένα ζώα, ανίκανα ακόμη και να μισήσουν» (ό.π.).

**Γιατί το Αουσβιτς μάς αφορά και θα μάς
αφορά πάντοτε όλους;**

Ο Λέβι γνωρίζει καλά ότι το έγκλημα αυτό δεν βαρύνει μόνο τους Ες Ες, αλλά, σε διαφορετικό βαθμό, όλη τη γερμανική κοινωνία, η οποία όταν δεν συμμετείχε ενεργά σε αυτό, σιάωπσε και αδιαφόρησε: (*Αυτοί που βούλιαξαν* 188, Γιαλκέτσος 41). Σύμφωνα με τον Ζουμπουλάκη όλη η λεπτότητα και η ηθική ευαισθησία της σκέψης του Λέβι –σκέψη που μας καλεί σε διακρίσεις και όχι σε μονοκόμματα κρίσεις– αναδεικνύεται από την απάντησή του στο ερώτημα πώς να καταλάβει και να κρίνει κανείς τους Ζόντερκομάντο; Πολύ σωστά ο ιστορικός Κάρλο Γκίνσμπουργκ θεωρεί ότι «η μέθοδος ηθικής ανάλυσης του Λέβι είναι η καζουιστική»: κάθε περίπτωση πρέπει να κρίνεται χωριστά, ειδικά σε αυτές τις ακραίες συνθήκες:

Πριν μπουν στο Αουσβιτς μπορούμε να κρίνουμε τους Εβραίους και τα Εβραϊκά Συμβούλια, τη στάση τους και την πολιτική τους, από τη στιγμή όμως που μπαίνουν στο Αουσβιτς δεν έχουμε δικαίωμα να κρίνουμε. Ιδού λοιπόν η κρίση του Λέβι: «Εάν ήμουν υποχρεωμένος να κρίνω, θα αθώωνα ελαφρά τη καρδιά όλους εκείνους των οποίων η συμμετοχή στην υπαιτιότητα υπήρξε ελάχιστη αλλά ο εξαναγκασμός μέγιστος». Θα αθώωνε δηλαδή και μάλιστα με ελαφριά καρδιά όλους τους

χαμηλόβαθμους λειτουργούς: καθαριστές, λαντζέρηδες, νυκτοφύλακες, κ.ο.κ. (Ζουμπουλάκης 70, Γιαλκέτσος 37).

Για όλους αυτούς και ειδικά για τους Ζόντερκομάντο, ο Λέβι προτείνει τελικά αναστολή της ηθικής κρίσης – χωρίς όμως να αρνηθούμε την ανάγκη για δικαιοσύνη (Γιαλκέτσος, 39):

Ζητώ να συλλογιστούμε την ιστορία των «κορακιών του κρεματορίου» με ευσπλαχνία και ανστηρότητα, αλλά η κρίση γι' αυτούς πρέπει να ανασταλεί (*Αυτοί που βούλιαξαν*, 62).

Η κατακλείδα του Ζουμπουλάκη σχετικά με την πρόταση του Λέβι για την αναστολή της ηθικής κρίσης είναι ότι δεν έχει εφαρμογή μόνο στους Κάπο και τους Ζόντερκομάντο, αλλά γενικότερα στη ζωή μας:

Επιτρέψτε μου να το επαναλάβω: η σημασία της ηθικής ανάλυσης του Λέβι εκτείνεται πολύ πέραν της εμπειρίας του Αουσβιτς. Πριν υψώσουμε το δάχτυλο να καταγγείλουμε και να καταδικάσουμε, ας προσπαθήσουμε πρώτα να μπούμε, όσο γίνεται, διά της φαντασίας και της ενσυναίσθησης, στη θέση του άλλου. Είναι βέβαιο ότι τότε η κρίση μας θα γίνει και πιο δίκαιη και πιο σπλαχνική (Ζουμπουλάκης, 73).

**Η ανθρώπινη ευθραυστότητα πέρα από τις
ιδεολογίες**

Όπως υπογραμμίζει ο Ζουμπουλάκης, το εφιαλτικό ναζιστικό σχέδιο της εκμηδένισης καθετί ανθρώπινου μέσα στον άνθρωπο δεν πέτυχε πλήρως στα στρατόπεδα του θανάτου ακριβώς επειδή υπήρξαν οι εξαίρεσεις. Ο Λέβι μνημονεύει δύο ανθρώπους, τον πράο και δυνατό Αλμπέρτο (*Εάν αυτό*, 69) και τον ήρεμο και καλό Λορέντσο:

Μέσα στο Αουσβιτς ζει και ο Αλμπέρτο και ο Λορέντσο, εκεί είναι και ο Εζρα, ο ρολογας από τη Λιθουανία, που τηρεί κατά το Γιομ Κιπούρ τη νενομισμένη απόλυτη νηστεία των προγόνων και αρνείται –μέσα στο Αουσβιτς!– τη σούπα, εκεί υπάρχει και ο Βολφ, ο φαρμακοποιός από το Βερολίνo, που μουρμουρίζει Μπραμς και θα βρει τρόπο να παίξει και βιολί, εκεί μέσα ο ίδιος ο Λέβι θα απαγγέλλει Δάντη στον Ζαν, που θέλει να μάθει ιταλικά (Ζουμπουλάκης, 62).

Ο Λέβι θα γράψει πολλές φορές ότι χρωστάει τη ζωή του στον Λορέντσο. Ο λόγος δεν είναι μόνο η σούπα που πήγαινε κάθε μέρα σε αυτόν και στον Αλμπέρτο, κάθε μέρα, επί έξι μήνες, αλλά, ακόμη περισσότερο, και γιατί:

σταθερά τού υπενθύμιζε με την παρουσία του, με τον ήρεμο και απλό τρόπο της καλοσύνης του ότι εξακολουθούσε να υπάρχει ένας κόσμος δικαιοσύνης έξω από τον δικό μας, ότι υπήρχε κάτι και κάποιος αληθινός και ακέραιος, κάποιος που δεν έχει διαφθαρεί και αποκτηνωθεί, κάποιος ξένος προς το μίσος και τον τρόπο. (Εάν αυτό 149, Γιαλκέτσος 21)

Σε αυτό το «σύμπαν του εκμηδενισμού του ανθρώπου» (Ζουμπουλάκης, 64), «ο Λορέντσο ήταν άνθρωπος - άνθρωπος ακέραιος και αμόλυντος που δεν ανήκε σε αυτόν τον κόσμο της άρνησης. Χάρη στον Λορέντσο δεν ξέχασα κι εγώ ότι είμαι άνθρωπος» (ό.π.).

Και αν, όπως σημειώνει ο ίδιος ο Λέβι, «ίσως μόνο στους αγίους έχει δοθεί το φοβερό δώρο της ευσπλαχνίας απέναντι στους πολλούς» (*Αυτοί που βούλιαξαν*, 58) στους υπόλοιπους, σε όλους εμάς απομένει, πράγμα που δεν είναι καθόλου λίγο, η σποραδική ευσπλαχνία έναντι του ενός, έναντι του Mitmenschen, του συν-ανθρώπου: της ανθρώπινης ύπαρξης από σάρκα και αίμα που στέκει απέναντί μας» (*Αυτοί που βούλιαξαν* 58, Γιαλκέτσος 40).

Στην τελευταία σελίδα από το δακτυλόγραφο με τις συνομιλίες του Πρίμο Λέβι με τον Φερντινάντο Καμόν (φωτογραφία της παρατίθεται στην αρχή του εν λόγω βιβλίου) που εκδόθηκαν λίγο μετά τον θάνατό του, ο Λέβι απαντά στην ερώτηση του Καμόν σχετικά με την ύπαρξη του

Θεού: «υπάρχει το Αουσβιτς, δεν μπορεί άρα να υπάρχει Θεός». Πριν ωστόσο επιστρέψει το δακτυλόγραφο στον Καμόν, θα προσθέσει με το χέρι του: «Δεν βρίσκω τη λύση στο δίλημμα. Την ψάχνω, μα δεν τη βρίσκω». Είναι φανερό ότι στη συνείδηση του Εβραίου Λέβι το ερώτημα του Αουσβιτς και το ερώτημα της ύπαρξης του Θεού συνδέονται και αυτό που τα συνδέει δεν είναι βέβαια η θεοδικία, αλλά το σάσισμα και η απορία του ηθικού ανθρώπου που μετά από όλες τις προσπάθειες ανάλυσης και κατανόησης δεν σταματά ποτέ να θέτει το ερώτημα: Γιατί ο Θεός σιωπά; Γιατί δεν αντιδρά απέναντι στο κακό; Πώς είναι δυνατόν να υπήρξε το Αουσβιτς; Πώς είναι δυνατόν ο Θεός της Βίβλου, ο Δημιουργός και Σωτήρας του κόσμου, να εγκατέλειψε στην καταστροφή και τον θάνατο τα πλάσματά του;

Τα προορισμένα να μείνουν, ίσως για πάντα, αναπάντητα ερωτήματα αυτά κρίνουν ωστόσο την ανθρωπιά μας, ιδίως όταν μπορέσουμε να τα θέσουμε όχι πια στη μορφή: «τι κάνει ο Θεός για εμένα;» ή «τι κάνει ο Θεός απέναντι στο κακό;», αλλά «τι οφείλω να κάνω εγώ για τους άλλους;». Η ηθική της ευθύνης απέναντι στον άλλο άνθρωπο –ότι εγώ είμαι, κατά τη διατύπωση του Λεβινάς, «όμμος του άλλου»– είναι η διαχρονική απάντηση του γενναίου Λέβι στον επιάλλη του χιτλερισμού και του αντισημιτισμού και στις απειλητικές, υπό νέα ενδύματα, σημερινές και αυριανές επανεμφανίσεις τους.

Από τον Λέβι στον Λεβινάς

Η μοναδικής και ανεπανάληπτης αξίας μαρτυρία του Λέβι μάς οδηγεί να διαβάσουμε έτσι με έναν καινούργιο τρόπο τη φιλοσοφία του Λεβινάς: μακριά από τον εύκολο περί ετερότητας λόγο που επιβάλλει σήμερα ο πανεπιστημιακός κομπορμισμός και η κουλτούρα των πλουσιών και των προνομιούχων, η έννοια του «άλλου ανθρώπου» αφορά πρωτίστως τον «διαλυμένο», κατά Λέβι, άνθρωπο: τον άρρωστο, τον πρόσφυγα, τον φτωχό, τον δυστυχισμένο. Αυτίν ακριβώς, «την ανθρώπινη ύπαρξη από σάρκα και αίμα» του άλλου «που στέκει απέναντί μας», οφείλουμε να αγαπήσουμε προσωπικά αποσπώντας την από την «ανώνυμη μάζα του θανάτου». Η ευθύνη, που δεν είναι άλλη από την αγάπη, είναι η νίκη της ζωής. Η ανάληψη όμως αυτής της ηθικής ευθύνης για τον άλλο προϋποθέτει –μέγιστο μάθημα του Λέβι– τη ρήξη μας με την αλαζονεία του δήθεν «άτρωτου» και «ανώτερου» έναντι των άλλων, και τη συνείδηση ότι είμαστε όλοι μας ευάλωτοι απέναντι στη δύναμη των προνομίων και τη σαγήνη της εξουσίας.

Ο Μιχάλης Πάγκαλος είναι διευθυντής του περιοδικού Ανθρώπος

(1) Θανάσης Γιαλκέτσος «Η μαρτυρία ενός δικαίου», σ. 9-48, και Σταύρος Ζουμπουλάκης «Πώς σώθηκαν και πώς έζησαν όσοι σώθηκαν;», σ. 49-85. Εφεξής θα παραπέμουμε στα δύο κείμενα αυτά με παράθεση του συγγραφέως και αρ. σελίδας.

(2) Primo Levi, *Αυτοί που βούλιαξαν και αυτοί που σώθηκαν*, μτφρ. Χαρά Σαρλικιώτη, Αγρα, Αθήνα 2000, σ. 182. Εφεξής, *Αυτοί που βούλιαξαν* και αρ. σελίδας. Βλ., επίσης, Primo Levi, *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*, μτφρ. Χαρά Σαρλικιώτη, Αγρα, Αθήνα 2000, εφεξής *Εάν αυτό* και αρ. σελίδας.

(3) Αυτοί που, όπως ο Αγκάμπεν και όσοι του ακολουθούν, σκέφτονται περιφρονητικά τους όρους «επιβίωση» και «ζωή», ας μπουν στον κόπο να ξαναδιαβάσουν τον Πρίμο Λέβι για να καταλάβουν το μέγεθος του παραλογισμού τους.

(4) Όπως λέει ο Ζουμπουλάκης, «πρέπει να μετρήσουμε καλά την ηθική παρρησία της κρίσης του Λέβι, ότι επέζησαν οι χειρότεροι, όταν επιζών είναι και ο ίδιος και όλοι μας αντιμετωπίζουμε, και δικαίως, τους επιζώντες με ιερό δέος», *Πρίμο Λέβι, 100 χρόνια*, 60.

Βιβλιοδρόμιο

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΟΥΛΓΕΡΙΔΗΣ